

İlkinji türkmen-ıslam döwlet modeli: Gaznawylar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

İlkinji türkmen-ıslam döwlet modeli: Gaznawylar YENİ BİR TÜRKMEN İSLÂM DEVLETİ MODELİ OLARAK GAZNELİLER

Giriş

Gaznelilerin ortaya çıktıkları bölge Horasan, Tus, Nişabur, Nesa, Herat, Merv ve Belh civarlarıdır. Bu bölgelere İslâmî tebliğin ilk olarak Dört Halife zamanında geldiği, İran'ın tamamının bu dönemde İslâmlaştığı ve Emevîler Dönemi'nde bu faaliyetin daha da yayılarak Maverâünnehir ötesine yayıldığı malumdur. Ancak daha sonraki dönemlerde ötelere ulaşan fetihlere aynı şekilde devam edilemediği gibi, fethedilen her yerde de sürekli kalıcılık temin edilememiştir. Hemedân, Kazvîn, Rey, Azarbeycân, Merv, Belh ve Nişâbûr dahil bütün Horasan (641-642) ile Kirmân, Mekrân ve Sîstân Halife Ömer zamanında fethedilmiştir (643). Afganistan'a seferler Halife Osman zamanında başlamıştır (659). Afganistan ve Pencap 664 yılında fethedilmiş, akınlar Hindistan'a yönelerek 705-715 yılları arasında Buhara, Semerkand, Fergana dahil bütün Maverâünnehir, Kaşgar ile bazı Afgan ve Hint şehirleri fethedilip Multan içlerine kadar girilmiştir.

Fetih yılından (642) itibaren valilerle idare olunan Horasan eyaleti, önce Tâhirîler (821-875), sonra Saffârîler (867-1500) ve daha sonra da Sâmânîlerin idareleri altında yönetilmiştir. Pakistan (Sind), bir ara kısmen Hinduların eline geçtiyse de Karmatîlerin işgaliyle durum değişmiştir. Sind'e İlk İsmâîli Dâîsi 883 yılında gelmiş ve Fâtımî 'Aziz'in bir miktar askerle gönderdiği İbn Şeyban, 977 yılında Multan'ı almıştır. Böylece hutbe, Multan'da Fâtımî Halifesi adına okunmaya başlamıştır.

Gaznelilerin Menşei

Karahanlılar, Sâ mânîler vasıtasıyla Müslüman oldukları gibi, Gazneli Devleti'nin asıl kurucusu sayılan Sebüktegin de köle olarak Sâ mânîlerin memleketine gelince Müslüman olmuştur. Milliyet açısından ise, Orta Çağ'da bir devletin Türk olup olmadığını anlamak için, bilhassa Orta Çağ dünyası "hakimiyet telakkisi"ne ve o bölgede "otoriteyi kullananlara bakılması gerektiği kanaatindeyiz. Yani o dönemde, "devlet idaresinde hangi halkın âdet ve töreleri câriyse, hakimiyet onların elinde sayılır" şeklinde bir telakki olmamakla birlikte, bir devletin milli kimliğinin idarecilerine göre isim almakta olduğu kabul edilmektedir. Gazneli Devleti'nin, bütünüyle Türkmen kültürünü kapsayan bir siyaseti olmamakla beraber, gerek devlet teşkilatında vazife alan Türkmenlerin, gerekse devlet teşkilatı dışında kalan Türkmenlerin, hemen tamamıyla Orta Asya'daki İslâm öncesi hayatlarını yaşamamaları, diğer bir deyişle eski kültürlerini tamamen muhafaza etmiş olmamaları için de hiçbir sebep yoktur. Ayrıca o zamanlar kültür asimilasyonu gibi faaliyetler takip edilmediği için, ister istemez günümüzden farklılık arz eden bir hürriyet, egemenlik ve insan hakları telakkisinin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Roux; "...Gazne İmparatorluğu, güçlü bir İran tesirinde olmasına rağmen, Gazneliler özgün Türk niteliklerini terk etmemişlerdir. İslâm yazarlarının, Firdevsî, kendisine Şâh-Nâme'yi ithaf ettiğinde, Gazneli Mahmud'un bazı sakınımları ve eleştirilerini hâlâ anlayamamış olmalarına hayret edilebilir, zira kendisini de onlardan biri (Türk) olarak görüyordu." diyerek kanaatlerimizi paylaşmaktadır.

Sebüktegin'in Pend-Nâme'sine göre, Emîr Sebüktegin Türkistan'da Barshanlılar denen kabiledendir. Kaynakların tamamı, Sebüktegin'in "Türk Köle" olarak Sâ mânî Emîri Alptegin tarafından satın alındığını ifade ederek, Sultan Mahmud'a ait şu nesebi zikrederler: Mahmud b. Sebüktegin b. Cûk Kara Beckem b. Kara Arslan b. Kara Mellet b. Kara Yağmân b. Fîrûz b. Yezdicerd b Şehriyâr el-Fâris. Ebû'l-Gazi Bahadır Han ise, **"Sultan Mahmud Gazneli'nin babası Sebüktegin kayı halkından olup, onu Türkmenler esir ederek tacire sattılar"** derken,

Sebüktegin'in nesebinin Osmanlılar gibi "Kayı Boyu"ndan olduğunu ifade etmektedir. Bu nesebin tam sıhhati tartışılabilir, Sultan Mahmud, Sebüktegin ve seleflerinin Türkmen oldukları tartışılmamaktadır.

Gaznelilerden önce Hindistan ve civar bölgelerinde, tarihin ilk yıllarında hüküm sürmüş olan Sakalar, Kuşanlar, Eftalitler ve Akhunların bakiyesi olarak yaşayan Halaç ve Karluk Türklerinin mevcudiyetini biliyoruz. Hindistan'ın hakimiyeti ise, unvanlarına "Caypâl" veya "Rây" veya "Raca" denen Budist Hindûşâhî hanedanlığı elinde olup, Sultan Mahmud meşhur Hint seferlerinde bunlarla çarpışmıştır.

Bu hususta Köprülü de; "Samanogullarının son devirlerinde ve Gazneliler zamanında İran'ın bilhassa şark mıntıklarında, esasen oldukça kalabalık olan Türk unsuru bir kat daha çoğaldı. Bugünkü Afganistan, Sîstân ve Horasan sahalarında daha İslâm istilasından evvel mevcut olan, Halaç, Karluk, Oğuz ve Kûmiçi gibi muhtelif Türk unsurları, Eftalitlerin hakimiyeti zamanından beri buralarda yaşamakta idiler; daha Gaznelilerden evvel buralardaki birçok askerî faaliyete iştirak eden bu Türk kabilelerinin daha sonraki faaliyetleri hakkında da, tarihî kaynaklarda birtakım tafsilata tesadüf edilmektedir. Etrafı kesif Türk kabileleri ile meskûn olan Büst şehrinin Togan, Baytuz gibi Sâmânîlere tabi olan Türk Beyleri Simcûrîlerin asıl ıktâları, Halaçların asıl vatani olan Kûhistan olup, Türk kuvvetine istinad ettiğini görüyoruz." demektedir.

Bu bilgilerin bize, Gaznelilerin menşei ve tarih sahnesine çıktıkları bölgenin Türklüğü hakkında, yeterince anlatıcı fikirler verdiği kanaatindeyiz.

Gazneli Devleti Tarihi

Başkentleri Gazne'ye nispetle "Gazneliler" ismini alan bu hanedanın ilk emîri Alptegin, Sâmânîler Devleti'nde zamanda hâcibliğe ve ordu komutanlığı makamına yükseldi. Devlet işlerinde söz sahibi olarak Sâmânî Emîri Abdülmelik'e her istediğini yaptırabilen Alptegin'in emîrle arası bozuldu ve

Horasan sipehsâlârı tayin edilerek merkezden uzaklaştırıldı (961). Daha sonra azledilince, Belh, Zâbulistân ve Gazne'yi ele geçirdi (963) ve vefatına kadar orada kaldı.

Alptegin'den sonra yerine oğlu Ebû İshâk İbrahim geçti. Hinduşâhî Levîk (Enûk) ile yaptığı mücadelede ona yenildi ve Gazne'ye gitti. Sonra Sâmânî Mansûr b. Nuh'dan yardım alarak onu yenip tekrar Gazne'yi ele geçirdi ve birkaç yıl sonra da (966) öldü. Ebû İshâk'tan sonra yerine Alptegin'in gulamlarından olan Bilgetegin geçti. Çok iyi ve adil bir kimse, iyi bir askerdi. 10 yıllık bir hükümdarlıktan sonra Gerdîz kalesi kuşatmasında öldü (365/975).

Bilgetegin'in yerine Alptegin'in diğer kölesi Böritegin emirliğe geçti. Beceriksiz ve halkı kendinden soğutan tavırları vardı. Bir grup halk Hinduşâhî Levik'ten yardım istedi. O da Kâbûlşâhlardan yardım alarak harekete geçince Alptegin'in bir başka kölesi olan Sebüktegin 500 gulamla onları püskürttü, birçok kimseyi öldürüp birçoklarını da esir aldı, ayrıca iki de fil ele geçirdi. Onun bu başarısını gören Böritegin'den bıkmış herkes ittifakla Sebüktegin'i emirliğe getirip Gazne tahtına oturtular (977). Türklerdeki yönetim anlayışı açısından bu uygulamânın, dikkate değer bir vaziyet arz ettiğine dikkat çekmek istiyoruz.

Sebüktegin ilk olarak Büst'ü ele geçirip Toharistan, Zemindâver, Doğu Gûr ve KUSDâr bölgelerine kadar hakimiyetini yaydı (978). Hindistan'a sefer açtı ve Hinduşâhî Hükümdarı Caypal'ı yenerek para, fil ve ordusuna yeni asker elde etti (986). Bu arada Horasan Sipehsâlârı Ebû Ali Simcûr ile komutanlardan Fâik, Sâmânî Emîri Nuh'u tahttan indirerek Horasan'a sahip olmayı düşünüyorlardı. Bunu haber alan Emîr Nuh, Sebüktegin'den yardım istedi. Gelen orduyla Nuh'un ordusu birleşerek daha büyük bir ordu halinde Ebû Ali ve Faik'in ordusunu yendi (994). Bunun üzerine Emîr Nuh, Sebüktegin'e "Nâsîru'd-Dünya ve'd-Din" lakabıyla beraber Belh, Toharistan, Bâmyân, Gur ve Garcistan idaresini; bu savaşta büyük yararlılıklar gösteren oğlu Mahmud'a da "Seyfu'd-Devle" lakabıyla beraber Horasan Sipehsârlılığını verdi. Sebüktegin her ne kadar güçlü ve bağımsız hareket ediyorsa da Sâmânîleri

metbû kabul etmişti.

Karahanlılarla da sulh imzalayan Sebüktegin, yerine küçük oğlu İsmail'i veliaht bırakarak 20 yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü (997). Emîr İsmail'in tahta çıkmasına razı olmayan Sebüktegin'in büyük oğlu Emîr Mahmud, tahtın kendisine ait olduğu gerekçesiyle kardeşi İsmail'e karşı savaş açarak onu yendi ve hapsetti (998).

Emîr Mahmud, Horasan'ın idaresi yüzünden anlaşılamadığı Sâ mânî Ebû'l-Hâris II. Mansûr'un Bektuzun ve Fâik tarafından tahttan indirilmesinden sonra, Horasan'ı ele geçirdi ve o zamana kadar Abbâsî eski halifesi et-Tâî' (974-991) adına okunan hutbeyi o dönemde halife olan Kâdir Billâh (991-1031) adına okuttu ve bunu Bağdat'a halifeye bildirdi. Halife de ona hil'at, tâç ve bayrakla birlikte menşûr göndererek "Yemînu'd-Devle ve Emînu'l-Mille" lakabını verdi (999). Artık bu tarihten sonra 44 yıllık Sâ mânî metbûiyeti (955-999) sona ermiştir.

Emîr Mahmud ilk seferini, Gaznelilerin dahilî mücadelesinden istifade ederek Sîstân ve Kuhistan'ı işgal eden Saffarî Halef b. Ahmed'in üzerine yaptı. Mahmud onu yenerek anlaşmaya zorladı ve bölgeyi metbûiyeti altına aldı (1000). Bölge tam olarak 1003 yılında Gazneli hakimiyeti altına girmiştir.

Ceyhûn Nehri'ni sınır kabul eden Mahmud, Karahanlılarla "kendisi Hint kâfirleriyle, Karahanlılar da daha henüz Müslüman olmamış kâfir Türklerle savaşmak üzere" 1025 yılında imzaladığı dostluk anlaşmasıyla kuzey sınırlarını emniyet altına almış ve böylece meşhur Hint seferlerine başlamıştır. Sultan Mahmud, Hindistan seferlerinde asıl gaye olarak "cihad"ı gözetmiş ve oraya 17 sefer düzenlemiştir:

Birinci seferini, 390/1000 yılında Kâbil'in doğusunda bulunan Lamgân'a yaparak başlatan Sultan, Vayhand'a yaptığı ikinci seferinden (1001) sonra "Gazi" lakabını aldı. Daha sonraki seferler sırayla Bhâtiya'ya (1004), Multân'a (1006 ve yine 1008'de), Pencâb'a (1008), Nârayân'a (1009). Karmatîlere karşı Batınî Ebû'l-Futûh Dâvûd'a (1010) yapıldı. Nandana'ya (Narâdîn) (1014) yapılarak Keşmir'e kadar gidilen dokuzuncu seferden sonra Sultan Mahmud "Nizâmeddîn" lakabını aldı. Onuncu Hint Seferi'ni, 1014 yılında Thânesâr'a yaptı. Burada

bulunan meşhur put Çakrasvâm'ı ve şehir hazinesini Gazne'ye götürdü. Daha sonraki seferler 1015 yılında Keşmir Racasına, ve Kanavc'a yapılan seferlerden sonra büyük servet, ganimet ve çok miktarda esir elde edildi. Gazne camisi bu seferin gelirleriyle yapıldı (1018). On üçüncü seferini, 1019 yılında Kalincar Racası ve müttefiklerine karşı yaptı. Daha sonra Keşmir üzerine (1021) ve Kalincâr'a seferler yapıldı (1022). En önemli seferlerinden biri olan On altıncı Hint Seferi'ni, 1025 yılında Somnât'a yaptı. Hintlilerin en kutsal kabul ettikleri Somnât Putu, sefer sonunda dört parçaya bölünerek biri Gazne Ulu Camii'nin, diğeri Gazne Sarayı kapısının önüne, diğer iki parça da Mekke ve Medine'ye gönderildi. On yedinci ve son seferini, 1027 yılında Câtlara karşı yaptı. İndûs Nehri üzerinde 1400 gemilik donanmasıyla, Câtların 4000 gemilik donanmasına karşı cidden askerî bir deha sergileyerek yaptığı harbi kazandı ve Câtları hezimete uğrattı.

Hindistan'a yapılan bu seferlerde çeşitli vesilerle Karmatîler cezalandırılmış, Hindistan kapıları Müslümanlar için kolaylaşmış, Hindistân-Horasân ticaret yolu iyice açılıp gelişmişti. Bölgede birçok yere camiler yapılarak hocalar tayin edildi. Bu seferlerden dolayı da Hintlilere bir yılgınlık ve Sultan Mahmud korkusu yerleşti.

Hindistan dışı seferlerine gelince: Sultan Mahmud 1017 yılında Hârezm'e yaptığı seferle, bölgenin idaresini hâcibi Altuntaş'a verdi. Oğuzların Ceyhun Nehri'ni geçip Serahs, Ebiverd ve Fevâre bölgelerine yerleşmelerine izin verdi, ancak halkın şikayetleri üzerine, yapılan savaşta Oğuzlar, Balhan Dağlarına, Kirmân ve Dihistân'a kaçtılar. Sebüktegin zamanında tebe'iyet altına alınan Gur bölgesi, halkın şikayet ve daveti üzerine itâat altına alındı (1011). Sultan Mahmud, 1011 yılında KUSDÂR bölgesini fethederek yıllık haraca bağladı. 1012 yılında Garcistan bölgesini 1029 yılında da Gürcan ve Taberistan Ziyarileri'ni tam itaat altına aldı. Ayrıca 1029 yılında Rey ve çevresi de Büveyhîlerden alındı.

Sultan Mahmud zamanında Gazneli hakimiyeti; batıda Horasan ve Irak-ı Acem'e, kuzeyde Toharistan ve Maverâünnehir'in bir kısmına, güneyde Sîstân, Zemindâver ve KUSDÂR'a ve doğuda ise

Pencâb, Multan ve Sind'in bir kısmına ulaşmaktaydı. Gazne vadisinin ve güney sınırların Hindû devletleri, Gur ve Garcistân hükümdarları ve dağlarda yaşayan Afganlılar da Gazneli Devleti'ne tâbi' idiler. Devletin sınırları Sultan Mahmud'un vefatı sırasında en geniş şeklini almış olup 4.680.000 km²'ye erişmektedir (ki 1981 yılında bu topraklarda 430 milyon nüfus yaşıyordu).

Ülke Afganistan, Türkmenistan, Hârezm; İran'da Kirmân, Horasân, Semnân-Dâmgan, Lâristân, İsfehân, Rey, Hemedân, Yezd, Kazvîn, Kâşân, Mâzenderân, Esterâbâd, Geylân; Hindistân'da, Pathanistân, Sind, Belûcistân, Doğu ve Batı Pencâb (bugünkü Pakistan'ın tamamı), Racastân, Mâlvâ, Gûcerât, Delhî, Agra, Ud, Allâhâbâd (asıl Hindistan) bölgelerini içermektedir.

Abbâsî Hilâfeti'ne cidden ve samimiyetle bağlı bir politika sürdüren Sultan Mahmud, kendisini tâbii kılmak için irtibat kuran Mısır Fâtımî halifesi ve elçilerine meyl ve iltifat etmemiştir.

Gazneli Devleti ile âdetâ özdeş olan Sultan Mahmud, 1030 yılında 59 yaşında 32 yıllık bir saltanattan sonra öldü. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra yerine küçük oğlu Muhammed geçtiyse de, büyük oğlu Mesud ordu ve çoğu ayânın desteğiyle tahtı ele geçirdi. Kardeşinin gözlerine mil çektirerek hapsedirdi (1030). İçişlerini yoluna koyduktan sonra, ilk iş olarak gönderdiği orduyla Mekrân'ı tam itaat altına aldı (1030).

Sultan Mesud, babası zamanında uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş birçok büyük kumandan ve devlet adamını, saltanat endişesi veya türlü kaprislerle öldürttü veya yanından uzaklaşmalarına sebep oldu. Debûsiye'de Karahanlılarla neticesi olmayan bir savaş yapıldı (1032). Sultan Mesud, Kâkûyîlerin elindeki Kirman'ı bazı karışıklıklara son vermek için ele geçirdi (1031). Daha sonra isyan eden Kâkûyî Alâuddevle de, Hemedân, Kerec ve İsfahan'ı ele geçirdi ve Sultan Mesud'a tâbi' olmak üzere anlaşma yaptı (1032-1033). Hârezm Hakimi Harun arkasını Karahanlı ve Selçuklulara (Türkmenler-Oğuzlar) vererek istiklâlini ilan etti (1034). Hindistan Ordu Komutanı Ahmed Yınâltegin de isyan etti, fakat

isyan bastırılarak Yınâltegin öldürüldü (1034). Kirmân 1034 yılında Büveyhîlerin eline geçti. Sultan Mesud, 1032 ve 1037 yıllarında divan üyelerinin sözünü dinlemeyip, Hindistan'a yaptığı yersiz ve zamansız seferlerle birkaç kale fethederken diğer yandan Türkmenlerin (Selçukluların) de iyice güçlenmelerine sebep oldu.

Diğer yandan Türkmenler buldukları her yerde huzursuzluk çıkarıyorlar ve devletten yerleşebilecekleri toprak istiyorlardı. Sultan Mesud geç kalmış da olsa, artık Türkmen işine bir an önce son vermek istiyordu. Bunun üzerine, Selçuklularla karşı karşıya gelen Gazneli ordusu önce Nesâ'da (1035), daha sonra da Talhab'da yenildi ve Selçuklular Nişâbûr'u işgal ettiler (1038). Sürekli büyüyen ve güçlenen Türkmenler, 432/1040 yılında Dandanakan'da Gazneli ordusuna bir daha toparlanamayacağı bir darbe indirdi ki, bu tarih, Selçukluların devletlerini kesin olarak kurdukları ve Gaznelilerin de artık eski ihtişamlarını bir daha toparlayamadıklarının tarihidir.

Dandanakan mağlubiyetinden sonra yakınları, hazineleri ve ordusunun kalanı ile birlikte Hindistan'a gitmek için yola çıkan Mesud, yolda, isyan eden ordu tarafından öldürülerek yerine kardeşi Muhammed yeniden tahta oturtuldu (1040). Bu sırada Selçuklularla mücadele için Belh'de bulunan Mesud'un oğlu Mevdûd, babasının öldürüldüğünü duyunca gerekli hazırlıkları yaparak, amcasını ve babasının diğer katillerini öldürüp tahta oturdu (1041).

Sultan Mevdûd, Selçukluların eline geçen Sîstân'ı gönderdiği birkaç orduyla 1043 yılında geri aldı. Hindistân'a gönderilen bir ordu ile oradaki birleşik Raca Ordusunun ele geçirdiği birkaç şehirde yeniden hakimiyet sağlandı (1048). Sultan Mevdûd Selçuklulara karşı hazırladığı bir ordu ile yola çıkarken kulunçtan öldü (1049). Mevdûd'un yerine oturtulan oğlu Mesud II, küçük olduğu için idareyi aslında annesi yürütüyordu. Bu yüzden devlet ileri gelenleri tahta Ali b. Mesud I'i oturtular (1049). Fakat Mevdûd'un Veziri Abdurrezzâk, hapisteki Abdürreşid b. Mahmud'u ordusuyla destekledi ve tahta oturttu (1050).

Sultan Abdurreşid'in, Selçukluları durdurma görevi verdiği başkumandanı Hâcib Tuğrul Bozan, Selçukluların elinden Sistân'ı aldıktan sonra orduyu "Gazne tahtını ele geçirmeye razı ederek" Gazne'ye geldi. Gazne'yi ele geçirerek Sultan ve üç kişi hariç Gazneli hanedanının tamamını katletti. Sonunda Mesud'un gulamlarından Nuştegin ile iki gulam Tuğrul'u öldürerek tahta Ferruhzâd'ı oturtular (1052). Sultan Ferruhzâd, Gazne'yi zapt etmek için gelen Selçuklu Çağrı Bey'in ordusunu iki sefer üst üste hezimete uğratarak bol esir aldı. Akabinde de Alp Arslan komutasındaki Selçuklular bunun acısını çıkararak Gazneli ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine yapılan anlaşma ile, Ferruhzâd'ın vefatına (1059) kadar bir daha savaşılmadan, iki devlet arasındaki ilişkiler huzur ve sükûnetle geçti.

Ferruhzâd'ın yerine kardeşi İbrahim geçti. İbrahim, Selçuklularla dostluk anlaşması imzaladı ve vefatına kadar bu anlaşma yürürlükte kaldı. Bundan istifade eden Sultan İbrahim, ülkesini yeniden düzene soktu, halkına bir dereceye kadar refah getirdi. Sultan İbrahim Hindistan'a sefer yaparak 1079 yılında Acudhan'ı ve birkaç kaleyi zapt etti. Daha sonra Gur'u itaat altına alarak 1099 yılında öldü.

Sultan İbrahim'in yerine oğlu Mesud III geçti. 16 yıllık saltanatı sırasında Hindistan'a bazı seferler yaptı, 1115 yılında öldü. Onun yerine oğlu Şîrzâd, tahta çıktıysa da bir yıl sonra (1116) kardeşi Arslan Şâh tarafından öldürüldü. Arslan Şâh tahta çıkınca Behrâm Şâh hariç kardeşlerinin bazılarını öldürttü bazılarını hapsedti. Behrâm Şâh da Selçuklu Sultanı Sencer'den yardım istedi. Sultan Sencer de yardım ederek metbuu sıfatıyla onu Gazne tahtına oturttu (1117).

Sultan Behrâm Şâh da tahta çıkınca kendisine itaati reddeden Hindistân Valisi Muhammed Ebû Hâlim'in üzerine yürüyerek, oraya Hüseyin b. İbrahim'Alevî'yi vali yaptı (1119). 1118 yılında Selçuklu tebe'iyetini reddedip, anlaştığı vergiyi de ödemediği için Sultan Sencer tekrar Hindistan'a yürüyerek (1135) Hindistan'ı ele geçirdi. Fakat Behrâm Şâh'ı affederek yine tahta oturttu.

Diğer yandan saltanat mücadelelerinden kaçarak kayını Behrâm Şâh'ın yanına sığınan Gurlu Kudbeddin'in, bir süre sonra Behrâm Şâh tarafından öldürülmesi üzerine (1148) Gur Hükümdarı Seyfeddin Sûrî, kardeşleriyle beraber Gazne'ye yürüyerek şehri kolayca ele geçirdiler (1148). Daha sonra halkın daveti üzerine, Kurramân'a kaçan Behrâm Şâh geri döndü ve Surî ile vezirini aşağılayarak öldürdü (1149). Bunun üzerine Gur Hükümdarı Alâuddin Hüseyin kardeşinin intikamını almak için Gazne'ye yürüdü ve Gazneli ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Gazne'yi tahrip ederek halkı kılıçtan geçirdi ve bu yüzden "Cihânsûz=Dünyayı yakan" lakabını aldı. Behrâm Şâh da Hindistan'a kaçtı (1151). Daha sonra Sultan Sencer'in Gurluları yenmesi üzerine Behrâm Şâh tekrar Gazne'yi ele geçirdi (1152) ve 1157 yılında öldü.

Yerine oğlu Hüsrev Şâh geçtiyse de Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından dört yıl esir tutulması (1153-1157), Gurlulara Horasan'da tutunup yükselebilmeye imkanı verdi. Gurluların Büst, Zemindâver ve Tekinâbâd'ı Gaznelilerin elinden alıp hakimiyet kurmalarından dolayı Gazneliler bundan sonra hüküm sürmek üzere Hindistan-Lâhûr'a (Lahor) çekildiler ve Hüsrev Şâh da orada öldü (1160). Yerine geçen oğlu Hüsrev Melik, kendine başkaldıran Türk ve yerli emîrlere bile söz geçiremedi. Gur Hükümdarı Gıyâseddin Muhammed'in Gazne valisi Mu'izzeddin Muhammed 1181-1182 yılında Lahor'a saldırarak Hüsrev Melik'in oğlu Melikşâh'ı ve daha sonra da Hüsrev Melik'i esir alıp (1186) öldürdüler (1191).

Böylece Alptegin'le başlayıp (955-963) Hüsrev Melik'le (1160-1187) son bulan, Hindistan bölgesinde İslâm'ın yayılması için mücadeleler veren ve bu bölgeden bir daha hiç eksilmeyecek olan Türk devletlerinin burada kalıcılığına zemin hazırlayan 225 yıllık bir büyük Türk devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Gazneli Devleti'nin Siyasî Özellikleri

Gazneli Devleti ve bilhassa Sultan Mahmud, tarih sahnesinde bir döneme damga vurmuşlardır. Hindistan'da Türklerin

kesintisiz hükümlanlığı Gazneli Sultan Mahmud'la başlamıştır. Gazneli Devleti, Orta Çağ'da kurulmuş olan Müslüman ve Türk devletleriyle kuruluş, devlet ve teşkilat olarak aynı özellikleri taşımaktadır.

B.Levis'e göre, X. asırda ortaya çıkan iki yeni Türk hanedanı, çeşitli yönlerden Müslüman-Türk devletinin karakteristiğinin meydana gelmesinde ve olgunlaşmasında geniş bir tesir husûle getirmişlerdir. Bunlardan ilki 963-1186 yıllarında yaşayan Gazneli Devleti'dir. Klasik 'İslâm Devleti' tipinde bir devlet olmasına rağmen Orta Asya sınırlarında bulunan bu devletin ordusu da halkı da bir dereceye kadar Türktür.

Türkler, tutumlarını çevrenin siyasî, içtimaî ve kültürel muhtevasına göre ayarlamakta mahir idareci olduklarından, hakimiyetleri esnasında Müslüman ve diğer kitlelerce alışılmış ve kendilerini tedirgin etmeyen gelenek ve kuruluşlara müdahale etmemişlerdir. Bu itibarla; sosyal tabakalaşmanın devamı, halk dili Farsça ile Kur'ân dili Arapçanın konuşma ve yazışmada kullanılması, edebiyatta, dinî ve ilmî eserlerde bu dillerin geçerli olması, Türk idareciler tarafından, İslâmî isimler, unvanlar, lakablar alınması, mevcut hükümet teşkilatının adları ile birlikte muhafaza edilmesi, devleti koruma hürmetine yerli unsurların iştirak ettirilmesi ve İslâm'ın inanç ve ideallerinin devlete hakim bir manevî güç durumuna yükselmesi bu Türk siyasî teşekküllerinin özellikleri olmuştur.

Kafesoğlu, Türk siyasî kuruluşlarını birbirinden ayıran, onların birer bağımsız devlet sayılmasını gerektiren kıstasları üç esasa bağlamaktadır. Bunlar; siyasî istiklâl ilanı, başka bir hanedanın iktidara gelmesi ve ülkenin değişmesidir. Türk tarihinde bazen bunların üçü birden, bazen ikisi, bazen de yalnız biri gerçekleşmiştir. Elbette "bağımsız devlet" in oluşması açısından siyasî istiklâl ilanı başta gelmektedir.

Gazneli Devleti'ni diğer İslam-Türk devletleriyle mukayese edince ortaya çıkan manzarayı Kafesoğlu şöyle ortaya koyar: "İslâm kültürünün Türk bozkır kültürüyle kaynaşması, tabiatıyla pek kolay olmamış, uzunca bir geçiş merhalesi

gerektirmiştir. Türklerin tek tek veya küçük aileler halinde Hilâfet merkezine girmeleri bir yana bırakılırsa, ilk İslâm-Türk siyasî kuruluşu olan Karahanlılar zamanı, bu 'geçiş'in devlet seviyesindeki devresini teşkil eder. Gerçekten Orta Asya'da halkı yüzde yüze yakın Türk asıllı bir sahada kurulduğu için siyasî, içtimaî ve hukukî yönden Türk olan bu devlet, dinî açıdan İslâmiyet'i temsil etmekle, Türk-İslâm cemiyet tipine doğru köprü vazifesi görmüş bulunuyordu. Gelişme Selçuklularla tamamlandı. Gazneli Devleti'nde bu sonuç alınamazdı. Çünkü yabancı etnik kültür üzerinde ince bir tabaka meydana getiren ve İslâm dünyasının bir kenarında faaliyete geçen Gazneli idarecilerinin, bir yandan yerli unsura dayanmak mecburiyeti, diğer taraftan siyasetlerinin daha çok dışa (Hindistan'a) dönük bulunması, onları böyle bir imkandan yoksun bırakmıştı.

Halbuki Selçuklu Devleti, Müslüman ülkelerin ortasında kurulmuş ve bütün siyasî, iktisadî, dinî icraatı doğrudan doğruya bu memleketlerin meselelerine hasretmiş. Aynı zamanda Türk ve yerli Müslüman halkın arzu ve ihtiyaçlarının tatminine yönelmişti. Böylece bilhassa bahis konusu olan kaynaşmayı gerçekleştirmek suretiyle Türk-İslâm devlet ve cemiyetini meydana getirmeyi başaran devlet, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'dur.

Türkler İslâm medeniyeti dairesine girerek İslâmî Türk devleti kurulduktan sonra, diğer sosyal müesseseleri gibi hukukî müesseseleri de büyük değişmeye uğradı. İslâmiyet'in o zamana kadar oldukça işlenmiş ve tekemmül etmiş olan hukukî esaslarını ve müesseselerini almaya ve tatbik etmeye başladılar. Bununla beraber İslâmiyet'ten evvelki devrin birçok kalıntıları Türkler arasında tabii ki yaşayacaktı. Bunlar bazen İslâmî bir cila altında eski mahiyetlerini korudular; bazen eski şekilleri korumakla birlikte yeni bir mahiyet kazanmaya başladılar.

Köprülü, edebî, hukukî ve kültürel başka unsurları da ilave ederek Gaznelilere ait birtakım özellikleri şöyle izah eder: "Başlangıçta Sâmânîlere tabi bir devlet olarak kurulmakla beraber, vaktiyle asırlarca Eftalit İmparatorluğu'nun

hakimiyeti altında kalmış kesif Türk unsurlarıyla meskûn sahaları da kendisine ilhak suretiyle büyüyen bu imparatorlukta, Türk hükümet ananelerinin tesirlerini kuvvetli olarak görmek mümkündür. Gerçi mutaassıp bir Sünnîlik siyaseti takip eden ve Bağdad sarayı ile çok samimi münasebetlerde bulunan bu devlet, âmme müesseselerini Abbâsî-Sâmânî modeline göre tanzim etmekle beraber, ordu teşkilatında, rütbe ve memuriyet adlarında, bilhassa Türk kabileleriyle olan hukukî münasebetlerinde, Göktürk ve Eftalit hukukî ananelerinden de müteessir olmuştur. O devre ait Arap ve Fars diliyle yazılmış kaynaklarda, ekseriyetle Arapça ve Farsçaya mütercem şekiller altında bile, eski Türk “lakab ve unvan”larının bakiyyelerini görmek kâbilidir; bu menbaların şimdiye kadar hiç düşünülmemiş olan, bu bakımdan sıkı bir tetkiki, bu hususta tam olmamakla beraber az çok müspet neticeler verebilir. Mesela Gazneliler gibi Türk kumandanları tarafından yabancı sahalarda kurulan devletlerde bile İslâmiyet’ten evvelki Türk müesseselerine rastlanmaktadır. Gazneliler teşkilatında, esasen vâris oldukları Sâmânî teşkilatındakinden daha fazla Türk tesiri göze çarpar ki, gayet tabiidir. Gaznelilere ait Fârisî metinlerde bir takım memuriyet isimlerinin başına geçen Farsça “buzurg” kelimesi, Türk unvanlarında geçen “ulug” tabirinin karşılığıdır. Yine Farsça “haznedâr”, “âğâcî”, “sipehsâlâr”, “sü-başı” mukabilidir. Eftalitlerdeki “tigin” gibi eski Türk unvanları, bunlarda da vardır. Karahanlılar gibi devletken İslâmiyet’i kabul etmeyip, Sâmânîler gibi köklü ve esaslı devlet teşkilatına sahip bir İslâm devletine bir süre hizmet eden ve bir süre de ona tabi olarak varlığını sürdüren Gazneli Devleti, Orta Çağ İslâm devletlerinin özelliklerini, devlet, hükümet ve hakimiyet anlayışlarını aynen yansıtmaktadır. Teşkilat olarak da Abbâsî, Sâmânî ve bunlar vasıtasıyla Sasanî teşkilatını, aynı zamanda eski Türk (Eftalit, Göktürk ve Uygur) ananesini tevarüs ettikleri gözlenmektedir.

Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Karahanlılar, Gazneliler ve Selçukluların birçok hukukî müesseseleri üzerinde Sâmânî müesseselerinin tesiri göze çarpar ki, onlar da bu hususta doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak Abbâsî İmparatorluğu’nun

kuvvetli nüfûzu altında kalmışlardır. Abbâsîler'in hukukî müesseselerinde ve bilhassa devlet teşkilatında ise; İslâm tesirinden başka, kısmen doğrudan doğruya alınmış, kısmen de Emevîler vasıtasıyla intikal etmiş olan Bizans ve pek kuvvetli Sasanî tesiri olduğu göze çarpar.

Gazneli Devleti'nde Yapısal ve Kültürel Özellikler

Gazneliler, İran'ın güneybatısında ve bugünkü Afganistan'da daha eskiden beri yerleşmiş birtakım Türk kabilelerine istinad etmekle beraber, bilhassa Türk kölelerinden mürekkep askerî kıtalara dayanarak ve Sasanî-İslâm ananelerine göre kurulmuş bir devlettir. İslâm-Türk devletlerinde makam ve memuriyet adlarından ve Vezir Nizamülmülk Siyasetnâmesi'nden anlaşıldığına göre hükümet teşkilatı ve ordu konusunda esas itibariyle İslâm-İran geleneğini devam ettiren Gazneli Türk Devleti, Selçuklulara ve dolayısıyla sonraki bütün Türk-İslâm teşekküllerine örnek olmuş durumdadır.

Köprülü'nün Gazneli Devleti ile ilgili şu ifadeleri de dikkat çekicidir:

“Muhtelif kavimlerle meskûn çok geniş bir sahada kurulan Gazneli İmparatorluğu, kuruluş tarzı itibariyle sağlam ve payidar bir devlet sayılmazdı. Çünkü milyonlarca halkı idare eden bu devlet aslında sayıca gayet az Türklerden mürekkep bir merkezî kuvvete dayanıyordu ki, bunların da büyük kısmı Halaç Türkleriydi. Bütün bu gibi imparatorluklarda olduğu gibi Gur ve Afgan'ın dağlı kabilelerinden, İranlılardan hatta Pencap Hindularından para ile satın alınıp toplanma, karışık fakat büyük bir ordu, Türk-Halaç köleleriyle birlikte imparatorluğun askeri kuvvetini teşkil ediyordu.

Toprağa bağlı ve sayıca çok ve güçlü bir kavmî zümreye dayanmayan bütün saltanatlar gibi Gazneli Devleti de varlığını, ancak olağanüstü şahsiyetler sayesinde devam ettirebilirdi. Tamamiyle askeri bir teşkilattan ibaret olup millî bir esasa dayanmayan bu Türk saltanatı, içerden veraset kavgalarıyla ve dışardan Selçukîler ve bilhassa Gurîler gibi kuvvetli rakiplerle uğraşması sebebiyle uzun bir hayata sahip

olamamıştır. Bu Türk saltanatınının Türk ve İslâm tarihindeki başlıca rolü, kuzey Hint fütuhata yol açarak İslâmiyet'e Pencap'ta kuvvetli bir dayanak noktası vücuda getirmesi ve Sultan Muizzuddin'in daha sonra Hint'teki büyük fütuhata bu suretle sağlam bir zemin hazırlanmış olmasıdır."

Kültürel açıdan bakıldığında Gazneliler sayesinde bölgede kurulan siyasî birliğin, bir İran devleti değil fakat İranlaşmış bir Türk devleti olduğu gözlemlenebilir. Gazneli hükümdarları Farsça şiir yazan şairleri koruyor ve fikrî alanda Sâmânoğullarının bıraktıkları mirasa sahip çıkıyorlardı. Gaznelilerin İranlılıkları her ne kadar zahirî ise de, İran'ın tesirleri kuzey Hindistan'a Gazneliler aracılığı ile girmiş, oradan Anadolu'ya kadar uzanmıştır. İran destanını ihya ettiren Sultan Mahmud, aynı zamanda Türk ananelerine de önem vermiş ve ilk İslâmî Türk şiiri bunun zamanında görülmüştür.

Gazneliler, Hindistan'da yarımada'nın hemen hemen yarısını yavaş yavaş İslâm egemenliği altına almışlardı, ne var ki; birçok bölgede halka İslâm dinini ve onun sosyal kurumlarını kabul ettirebilmiş değillerdi. İslâmiyet'in iyice yaygınlık kazanmasına Moğol ve Timur fetihleri neden olmuştur. Bu istilalar İran'dan kaçan yığınla insanın Küçük Asya'nın yanı sıra Hindistan'a gitmesine yol açtığından, bu yolla İran Müslümanlığı yeni bir bölge kazanmıştır. Bu çağın -yazarları İslâmî çevreden olan- tarih, şiir ve din alanlarındaki eserlerinin dili hemen hep Farsçadır. Buna karşılık sanatta meydana getirilmiş olan eserlerin yaratıcıları, camilerin ve Müslüman türbelerinin yapımında bile atalarının geleneğine ellerinden geldiğince sadık kalmışlardır.

Nizamülmülk'e göre, Sultan Mahmud devletinin memuriyetlerini hep Horasan Hâce ve Mutasarrıflarına vermiştir. Bunun sebebi de onların Hanefî veya Şafiî olmasıdır. Çünkü bu iki taife, sapık mezheplilere düşman ve Türklere uygundur. Iraklı katipler sapık mezhepli olup, Türklerin işlerini karıştırdıklarından, Sultan Mahmud onlara memuriyet vermemiş ve böylece Irak'ı sapıklardan temizlemiştir.

Hindistan'da kurulan Delhi Türkmen Sultanlığı (1206-1555) da, bir bakıma Gazneli Devleti'nin devamıdır. Gazneli Mahmud'un Hindistan'a seferler düzenlemesiyle ordusuna, Afganlı, İranlı ve Türkmen asıllı olup da Afganistan'a daha eskiden yerleşmiş bulunan Halaçlar ile çok sayıda Orta Asya Türkünün katılması üzerine Mahmud devri, Maveraünnehir ile Hindistan arasında bir göç köprüsü olmuştur. Böylece çok sayıda alim ve Türkmen cengaveri Türkistan'ı terk edip Hindistan'a yerleşmeye başlamışlar ve burada büyük ilgi görmüşlerdir. Mesela er veya paralı asker iken sultanlığa yükselenler bile vardır ki, Sultan Aybek, İltutmuş ve Balaban bunlardandır. Türkler fizik yapılarıyla, savaş kabiliyeti ve taktikleri bakımından Hintlilere daima üstün bir kavim olarak kabul edilmiş ve Hinduların Türklere yenilmesi adeta bir gelenek olmuştur.

İlhanlı Devri'nde alim ve devlet adamı olan Hamdullâh Kazvinî güzel bir mukayese ile; "İslâm Hanedanlarının çoğu bir ayıpla malüldür. Emevîler zındıklık ve haricilik; Abbâsîler i'tizal; Büveyhîler rafızîlik ve Gazneliler, Hârezmşahlar ve diğer Müslüman sülaleleri de asillerinin, hakir (köle) olmasıyla bir kusura sahiptir. Halbuki Selçuklular bütün bu illetlerden pâk, temiz ve dindar insanlardır. Halka şefkat bunların mümtaz vasıflarıdır." diyerek Gaznelilerin belli bir yönüne temas etmektedir.

Gazneli Devleti ve Bünyesindeki Vassalları

Selçuklu İmparatorluğu gibi Gazneli İmparatorluğu da muhtelif devletlerin bir araya gelmesinden meydana gelen bir devletler topluluğu idi. Bu muhtelif devletler "üstün" devlet olan baştaki Gazneli Devleti'nin vasalları idiler. Bu vassalları - Köymen'in Selçuklular için pek güzel bir şekilde yaptığı gibi- Gazneli Devleti için de, hiç olmazsa Sultan Mahmud Dönemi için, pekâlâ ikili taksime tabi tutmamız mümkündür: Biri, başlarında Türk soyundan olan hükümdarların bulunduğu vassal devletler; İlk Selçuklular, Me'mûnîler gibi. Diğeri ise, başlarında Türk olmayan hükümdarların bulunduğu vassal devletler. Ziyârîler, Kâkûyîler, Saffârîler gibi.

Gazneli Sultanlarının Abbâsî Hilafeti'yle Münasebetleri ve Dinî Faaliyetleri

Abbâsî Hilâfeti'nin, vilayetleri, büyük salahiyetli valilere tevdi etmesi şeklinde başlayan adem-i merkeziyet usulü, merkezin zaafı neticesinde muhtelif hükümetler halinde tecelli edivermiştir. İşte ilk zamanlarda merkezî idare altında toplanmış olan İslâm alemi, bu şekilde muhtelif İslâm devletleri olarak kendini göstermiştir. Hilâfet merkezinin zaafından istifade ederek kendi başlarına harekete kalkışan Tûlûnîler, İhşidîler, Tâhirîler, Ağlebîler, Sâmânîler ve saire bu cümleden devletlerdir. Bir de böyle Abbâsîler tarafından tayin edilmeyip, kılıçları kuvvetiyle ve istila suretiyle çıkmış emaretler vardı ki, bunlara "emîru'l-umerâ" ve "sultan" namı verilirdi, Büveyhîler, Gazneliler, Selçukîler bu kabildendi. Ayrıca bunlardan olmayıp da, müstakilen kurularak tarih sahnesinde yer almış Karahanlılar gibi birtakım devletler de vardı. Tüm bu şekilde Abbâsî Devleti içinde veya dışında meydana çıkan yeni devletler, mutlaka halifenin muvafakatını alırlardı; her ne kadar devlet müessisi yeni devletini, diğer bir devletin yerine kılıcının hakkı olarak kurmuş olsa dahi, elindeki yerlerin, esas itibariyle halifelere ait telakki edilmesinden ve halifenin Müslümanların imamı olmasından dolayı, İslâm memleketlerini Cenab-ı hakkın kendisine ihsan etmiş olmasından ve "Emîru'l-Mu'minîn" ismi verilmiş olan halifenin İslâm alemi üzerindeki manevi nüfuzundan dolayı bunu yapmak mecburiyetinde idiler. Köprülü, Gazneliler-Hilafet ilişkisi hakkında şunları söyler:

"Sultan Mahmud, culûsundan itibaren Abbâsî Hilâfeti'ne karşı büyük bir bağlılık göstererek Kadir billâh'dan alelusûl saltanat menşûru aldığı gibi, ayrıca, bütün memleketinde de 'Sünnî' akaidini yaymaya ve 'Şîîlik'i her türlü şiddetli tedbirler ile imhaya çalışmıştır. 'Âl-i Büveyh'e karşı şiddetle savaşması, 'Multan' ve 'Mensûra'da pek mühim bir mevki kazanmış olan' Karmatî'lere karşı şiddetle muamelesi de bunu göstermektedir." Gazneliler halifeyle münasebetleri

hususunda Sâ mânîlerin ananesine sadık kalmışlardır ve bilhassa Bağdat'tan gelen elçilere yapılan gösterişli karşılama törenleri, diğer devlet mümessillerine yapılandan çok farklı olup, daha hürmetkârâne olmuştur.

Kaynaklarımızın ifadelerine göre, Gazneliler Bağdat halifesini ve onun hâmilîğini tanımıştır, çünkü Sultan Mahmud, Horasan'a hakim olduktan sonra, o zamana kadar Abbâsî eski Halifesi Tâî'Lillâh (974-991) adına okunan hutbeyi o dönemde Halife olan Kâdir Billâh (991-1031) adına okutmuştur. Bu hususta bir mektup yazarak bunu Bağdat'a Halife'ye bildirmiştir. Halife de ona hil'at, tâç ve bayrakla birlikte menşûr, ahd ve livâ göndererek "Yemînu'd-Devle ve Emînu'l-Mille" lakabını ve memâlik-i acemi verdi. Ayrıca yazdığı mektupta oğlu Gâlib Billâh'ı veliahd tayin ettiğini bildirerek, kendi adıyla beraber onun adının da hutbelerde okunmasını istemiş, o da bayram ve Cuma hutbelerinde halifenin ve oğlunun ismini birlikte okutmuştur.

Bundan sonra tam bir bağımsızlığa kavuşan Mahmud, Abbâsî Hilâfeti'nce kendisine gönderilen hükümdarlık alametlerini de kullanarak genel anlamda İslâm dininin, özel anlamda ise Ehl-i Sünnet görüşünün, bu geniş bölgede tek savunucusu ve koruyucusu oldu. Şîî Fâtımî Devleti'nin Abbâsî halifeliğini yakından tehdit ettiği bir sırada o, Bağdat'ın en büyük dayanağı olmuştur. Nitekim bu dönemde, devlet başkentinin hemen yanı başında bulunan Musul ve Halep gibi şehirlerde hutbe, Fâtımîler adına okunmaya başlanmıştı. İşte Sultan böyle nazik bir zamanda Sünnî mezheplerin en büyük koruyucusu oldu. O, bu sağlam inanç ve görüşü koruyup, kollayıp geliştirmek için Şîîlerle, çeşitli şekillerde kendini gösteren etkili savaflara ve çabalara girmiştir. Sultan Mahmud, 1029 yılında Rey'i ele geçirip de orada Müslümanlara zulm eden Bâtınî-Râfızîleri cezalandırdı ve bunu fetihnâme ile Halife Kadir Billâh'a bildirdi. Aynı şekilde daha sonra, Halife Kadir Billâh vefat edip de yerine Halife Kâim Biemrillâh hilâfete geçince (1031) Sultan Mesud'dan bey'at almak için Fakîh Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed es-Süleymânî et-Tûsî'yi elçi olarak göndermiştir.

“Sultan Mahmud, Bağdat halifeliğine hakimlik mi koruyuculuk mu yapmıştır?” diye soran A. Miquel, “şayet Büveyhîler engellemeseydi batıya doğru kayan Mahmud, bunu halifeye bizzat kendisi söylemeyi arzuluyordu ve o Türk kardeşlerine bir politikanın ilkelerini göstermiştir ki, bu da Sünnîlik ve Sünnî mezhepleridir.” diyerek Sultan’ın, ömrü vefa etseydi daha çok şeyler yapabileceğini, fakat en azından, ciddi bir dinî siyaset takip ettiğine haklı olarak işaret etmektedir.

Halife kendisini İslâm aleminin maddî ve manevî sahip ve hakimi addettiğinden, kendisine ait bölgede bulunan bir hükümdarı, cismanî işlere vekil yapmasından dolayı müsaadeyi hâvî menşûr ve sair hükümdarlık alametleri vermesi tabii görülmekte idi. Hükümdar gâsıb (silah ve isyan yoluyla zorla hakimiyet kurmuş) dahi olsa halifeden bu emanetleri alması zarurî idi. Halife iki türlü saltanat menşûru verirdi: Hükümdar Bağdat’a gelir, orada menşûrunu alırdı veya Bağdat’a gelmezse, ona hususi bir memurla halifeden saltanat emanetleri gönderilirdi. Bu teşrifat, altın işlemeli siyah atlastan mamûl cübbe, boyna takılan altın bir toka, iki altın bilezik, altın kabzalı kılıç, altın eyerli at ve üzerine beyaz yazı ile halifenin ismi yazılmış siyah bir bayraktır. Hükümdar kendisine gönderilen bu emaret eşyasını derhal giyer, kılıcı kuşanır, ata biner ve sancağı başına açarak dolaşır; bu suretle kendisinin meşru bir hükümdar olduğunu ilan etmiş olurdu.

Böylece hilâfet ve hükümdarlık otoritesini taşıyan halife, ancak dünyevî yetkisini kendisinin ruhanî otoritesini kabul eden bir sultana devretmiş oluyordu. Hindistan’da Müslüman Türk ilerlemesinin başlamasıyla beraber bu Hilâfet anlayışının, buralarda da görülmesi tabii idi. Gazneli Mahmud, Abbâsî halifeliğinin evrensel yetkisine bağlı olarak bir kafir diyarını İslâm’a katmanın daha kolay olacağına kânî idi. Mahmud’un bastırıldığı paralar üzerinde kendi adı yanında halifenin adı da yazılıydı. Bu gelenek gerek Gazne ve gerek Lahor’daki haleflerince devam ettirildi.

Bunun sebebi olarak, Mahmud ve haleflerinin sadece siyasî emelleri gözettiklerini öne sürmek tabii ki son derece yanlış olmalıdır. Çünkü halifenin otorite ve yaptırımını kaybetmiş

olması, bu sebeple Gazneliler için bir tehlike arz etmesi düşünülmemeyeceği gibi, bilakis halife, Mahmud ve halefleri gibi hâmilere zaten muhtâçtı, ki bunu Sultanlara gönderdiği mektuplardaki ifadelerinde görmekteyiz. Ayrıca o zaman zaten gelenek olarak icrâ edilen bu uygulamayı Gaznelilerin de yapmasını tabii karşılamak gerekir. Bunlar kadar önemli bir diğer husus da, Gazneli sultanlarının, Halifelere gerçekten samimiyetle bağlı olmalarıdır ve bunu dinî hissiyatlarının gereği olarak yaptıkları da şüphe götürmemektedir. Yoksa bu sıralarda halifelerin Hindistan'a ve diğer bölgelere el atması ve onları tedip etmesi düşünülemezdi.

Sultan Mahmud'un Abbâsî Hilâfeti'yle münasebetlerini Aziz Ahmed, "Sultan Mahmud Hilâfet'le ilişkilerinde hem politik hem de dinî inançlarının etkisi altında kalıyordu. O, Halife Kadir'i tanıyarak fethettiği yerlerin ve Horasan'ın emaretini istedi. Kendisine bu ülkenin hakimi olma yetkisi tanınarak, tâç ve unvan verildi. Ayrıca Nişabur'da basılan paralarda oğlunun adı da geçecekti. Buna rağmen Semerkand üzerindeki isteklerine şiddetle muhalefet edildi. Halife'nin Gazneli Mahmud tarafından yürekten desteklenmesi sonucunda İran'daki otoritesi yeniden arttı. Bu sayede Fâtımîlerin İran'da dayanak bulmaları engellenebildi." şeklinde değerlendirmektedir.

Halife'nin Mahmud'a olan güvenini Sultan Mahmud'a ve çocuklarına verdiği lakablarla beraber, gönderdiği mektupta "sen kendine kimi istersen veliahd yap, senin seçimin bizim seçimimizdir" diyerek, yaptığı gazalardan dolayı ona teşekkür ve onu medh etmesi gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Sultan Mahmud Hindistan'a yaptığı her seferden sonra Halife'ye olan bağlılık, sadakat ve samimiyetinden dolayı gönderdiği mektup veya fetihnâmelerle hem zaferini iletmiş hem de dua ve teşvik beklemiştir. Bu yüzden Halife de ona büyük lakablar ve hil'atler göndermiştir. Mesela Sultan, 1026 yılında on altıncı Hint seferi olan Somnât fethinden sonra Bağdat'taki yüce divana bir mektup yazdı ve bu mektupta uzun uzadıya sefer ve Somnât putu hakkında bilgi verdi.

Bütün bunlara rağmen, bir ara Halife ile Sultanın arasının bozulduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Bu rivayet, iki

farklı olay için anlatılır. Bunlardan birine göre; Şehnâme'yi yazdıktan sonra Sultan Mahmud'dan beklediği iltifatı göremeyen Firdevsî, -Sultan Mahmud için yazdığı bir hicviyeden dolayı- gizlice Gazne'den kaçmış ve uzun bir yolculuktan sonra Bağdat'a gelerek Halife'nin himayesine girmiştir. Halife'den ciddi ikram görmüş ve Halife için bir kaside ve bazı ricalar üzerine "Yusuf u Züleyha" adlı kitabını telif etmiştir. Bunu haber alan Mahmud da Halife'ye bir mektup yazarak Firdevsî'yi istemiştir. Diğer rivayete göre ise Sultan, Halife'ye bir mektup yazarak ondan "Maveraünnehir'in menşûr"unu istemiştir. Sultan'ın, bu isteklerini kabul etmeyen Halife ile arası böylece açılmıştır.

Kâbus-Nâme'deki rivayet, iki farklı sebepten dolayı yazılan bu mektup hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu mektup, Sultan'ın Halife'ye olan bakışını ve saygısını gayet açık bir şekilde ortaya koyduğu için bunu nakletmemiz uygun olacaktır: Sultan Maveraünnehir menşûrunu isteğini belirten bir mektubu Halifeye gönderdi. Halife cevabında "Müslümanlar arasında bana itaat edenlerden daha mutî yoktur. Ben bu işi uygun bulmuyorum." diyerek, "Maveraünnehir'in menşûr"unu göndermeyi reddeder. Çünkü Sultan, bu menşûrla Maveraünnehir'i topraklarına katmak için kılıca sarılacaktı. Sultan bu cevaba çok kızdı ve Halife'nin elçisiyle; "Halife'ye de ki; benim Ebû Müslim'den neyim eksik? Şimdi iki bin fil ve çok askerle gelip, dâru'l-hilâfenin toprağını bunların sırtında Gazne'ye getiririm" diye kat'i bir tehdid gönderdi ve acele cevap istedi. Bir müddet sonra elçinin geldiğini söylediler. Sultan'ın emriyle filler süslendi, saraya getirildi, gulamân saf bağlayıp saygıyla saray çevresinde yer aldılar. Kendisi de tahtına çıktı ve hüccâb ile gulamân-ı saray mutad yerlerini aldılar. Sultanın emriyle elçi huzura alındı, içeri girince nameyi çıkardı. Bir deste kağıttan ibaret mansûrî (ölçü ve cinsi muayyen bir çeşit kağıt) tomarı, dürülmüş ve üzeri sultanî mühürle mühürlenmiş olarak sundu. Elçi; "Halife diyor ki; Namenizi okuduk, sözünüzü işittik, namenin cevabını bu tomar içinde derc eyledik, oku gör." dedi. Nameyi divan reisi Hâce Ebû Nasr-ı Mişkân açtı. Gördü ki, başına

“Bismillâhirrahmânirrahîm” yazılmış sonrası bomboş. Diğer ucunda da “Elif lâm mîm” yazıyor ve sonunda da “Elhamdulillâhi Rabbi’l-‘âlemîn, es-Salâtu ve’s-Selâmu ‘alâ Muhammedin ve âlihi ecma’în” yazıyor. Tüm yazılı olan buydu ve başka bir şey yoktu. Sultan ve bütün katipler şaşırıldılar. Bu rumuza akıl erdiremeyip düşünmeye başladılar.

Kur’ân’da “Elif lâm mîm” bulunan her ayeti okumaya ve tefsir etmeye başladılar. Sonunda katiplerden biri olan Hâce Ebû Bekr Kuhistânî, “Ey Hüdavend, bu yazılan, “Elif lâm mîm” değildir, bu uzun bir kıssadır. Zira siz, halifeye, “iki bin fille tehdit haberini ve yerinizin toprağını fil sırtında Gazne’ye getiririm.” diye iletmişsiniz. O da “Elif lâm mîm” yani “Elem tera keyfe fe’ale...” diye fillerinizin cevabını veriyorlar.” deyince Sultan, işte o zaman bu ifadenin remzini anladı, hali değişti ve bir zaman kendine gelemedi. Çok ağladı, İslâm’a yakışır bir şekilde bir “özürnâme” göndererek çok özür diledi. Ebû Bekr Kuhistânî’ye de hil’at giydirip rütbesini artırdı, çok altın verdi ve onu nedimleri arasına aldı (1014).

Sultan’ın Halife ile arasını açan olayla ilgili bir başka rivayet de şu şekildedir: Mekke’ye 1042 yılında gönderilen Horasan hacılarının başında, hac emîri olarak, Nişabur’un ileri gelen ailesi Mikâiloğulları’ndan Hasenek denilen Ebû Ali Hasan b. Muhammed (bu zat daha sonra Sultan’ın veziri olmuştur) bulunuyordu. Hasenek dönüşte çöl yolunu tehlikeli bulduğundan Fâtımî bölgesi içinde olan Suriye ve Filistin yolunu takip etti. Mısır Fâtımî Halifesi Zâhir Lii’zâzi Dinillâh onu ve öteki hacıları hararetle karşılamış, onlara hediyeler ve hil’atlar vermişti.

Abbâsî halifesi, Hasenek’e hediyeler verilmesini hoş karşılamamış, bunun Sultan Mahmud’un bir tertibi olmasından ve bir Gazneli-Fâtımî yakınlaşmasından şüphelenmişti. Nitekim Abbâsî halifesi bu sebeple Hasenek’in Karmatî olduğunu öne sürerek idamını istedi. Mahmud bu iddiaya son derece kızmış ve saçma bulmuştu. Ancak Abbâsî halifesini tatmin etmek için, Sultan, Fâtımî halifesinin Hasenek’e verdiği hediye ve hil’atları bir elçiyle Bağdat’a gönderdi.

Mahmud, “Ben itaatın farziyyetine inanan bir hizmetkarınızım”

diyor ve bu hil'atleri de kendisine takdim ettiğini belirterek uygun gördüğü şekilde kullanmak üzere divana gönderdiğini söylüyordu. Bunun üzerine hil'atlar Bâbu'n-Nûbî'de yakıldı. İçinden çok sayıda altın çıktı, bunlar Benû Hâşim'e mensup fakirlere sadaka olarak dağıtıldı. İşte Sultan, halifenin bu itham ve güvensizliğine kızmış ve bunu, anlatıldığı şekilde ifade etmişti.

Fâtımîlerin, kendi mezheplerine yaptıkları çağrılarının büyük çapta muvafakat gördüğü bu dönemde, Abbâsî halifesinin Sultan Mahmud gibi güçlü bir hükümdarın desteğine ihtiyacı olduğunu söylemiştik. Fâtımîlerin bu çağrılarının etkisiyle Musul, Enbâr, Medâin ve Kûfe gibi Bağdat'a çok yakın şehirlerde, belli bir süre de olsa Mısır halifesi adına hutbeler okunabilmişti. Fâtımî halifesi, Sultan Mahmud'a 1012 yılında Tâhertî adında birini bu maksatla elçi olarak gönderecek kadar ileri gitmişti. Ne var ki, Sultan'ın ülkesinde belirtilen anlamda çalışmalarını sürdüren Tâhertî, o sıralarda Horasan'da çok yaygın olan Kerrâmiye Fırkası'nın reisi Ebû Bekr Muhammed'in de etkisiyle yargılanarak idam edildi. Sultan, Abbâsî halifesine yazdığı bir mektupta Tâhertî'nin getirdiği mektubu yırttığını ve ona hakaret ettiğini belirtmektedir.

Alim ve aynı zamanda birçok hususlarda geniş bilgisi bulunan Mahmud, yaşayışı, davranışları, özellikle Hint kıtası başta olmak üzere Müslüman olmayanlarla ve sapık görüşlere saplanmış sözde Müslümanlarla yaptığı amansız mücadelesiyle de Halife Kadir'in yüksek takdirine mazhar olmuştu. Sultan yukarıda zikredilen bazı anlaşmazlıklara rağmen her zaman ona gereken saygıyı gösteriyordu. Zehebî'nin deyişiyle: "O, halifenin şahsında bir İslâm anlayışına sahip bulunuyor, onun yüceliği karşısında boyun eğiyor ve ona çok miktarda altın gönderiyordu."

Sonuç

Orta Çağ İslâm tarihinin umumî akışı üzerinde, ne Karahanlıların ne de Gaznelilerin büyük bir tesiri olamadığı bir gerçektir. Karahanlılar İslâm dünyasının doğu ucunda

mahallî bir devlet halinde kaldığı gibi, Gazneliler saltanatı da, hiçbir zaman Türk ekseriyetine dayanan, cihanı kaplayan bir imparatorluk halini alamamıştır. İslâm'ı yeni kabul etmiş bulunan Karahanlılar, şarkta cihat ile uğraşmakta ve İslâm dünyasını o taraftan gelen istilalara karşı korumakta idiler. Kendilerini İslâm halifesine bağlı birer Müslüman emîr (kumandan-idareci) durumunda sayan hükümdarlarca İran ve Horasan'da kurulan Gazneli Devleti ise, daha çok Hindistan sefer ve fetihleri ile meşguldu. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ise, siyasî ve idarî müesseselerini Sâ mânî ve Gaznelilerden alıp, geliştirip tekamül ettirdikten sonra kendisinin yerine geçen büyük küçük birçok devletlere onları miras bırakmıştır. Özellikle Büyük Selçukluların ve Osmanlıların tarihin akışı içinde kısa sürebilecek bir zamanda -birer yüzyılda- imparatorluk haline gelebilmeleri nedenlerinin başında, teşkilat bilincinin varlığı önemli bir yer tutar. Bu devletlerin gelişmesine kendilerinden önceki Türk devletleri gerekli yolu açtılar. Hükümet teşkilatı ve ordu kuruluşunda esas itibariyle İslâm-İran geleneğini devam ettiren Gazneli Türkmen Devleti, Büyük Selçuklulara, Türkiye Selçuklularına, Osmanlılara ve dolayısıyla sonraki bütün Türk-İslâm siyasî teşekküllerine idarî bakımdan olduğu kadar kültür bakımından da ileri toplumlar devretmişler ve örnek olmuşlardır.

Gazneliler tebaa olarak, hem din hem de millet bakımından karışık olup, yöneten zümre olan Müslüman Türkler azınlıkta idiler. İslâm dünyasının kıyısında yaşamaları da işlerini güçleştiriyor, dış siyaset yönünden de Hindistan'la ilgileniyorlardı. Bu güçlülere bir de, mahallî kimlik taşıdıklarını eklersek, Türk dünyasında niçin göze çarpıcı teşkilatlanmada bulunamadıkları kolayca anlaşılır.

Yrd. Doç. Dr. Hanefi PALABIYIK,
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 509-521. Taryhy makalalar